

Z badań nad językiem młodego pokolenia na ziemiach zachodnich

* HALINA BUŁCZYŃSKA-ZGÓŁKA
UAM Poznań

Praca niniejsza wskazuje niektóre zjawiska językowe zachodzące na terenie ziem zachodnich. W okresie dwudziestopięciolecia zaszły tu procesy o charakterze integracyjnym. Celem pracy jest przedstawienie wyników badań nad procesami językowymi na terenie Babimojszczyzny¹. Babimojszczyzna, a zwłaszcza Babimost, jest szczególnie interesującym terenem badań nad integracją językową ze względu na przemieszanie ludności autochtonicznej sprzed 1945 roku i napływowej z bardzo różnych regionów Polski. Grupą badaną byli uczniowie szkół podstawowych. Wyniki moich badań mogą zainteresować nie tylko lingwistów, ale także można je wykorzystać w praktyce, na przykład w metodyce nauczania przedmiotów humanistycznych.

PRZEGLĄD BADAŃ NAD JĘZYKIEM UCZNIOWSKIM

Język uczniowski jest jedną z odmian polszczyzny środowiskowej². Bardzo często są w nim wyrażenia specjalne, odnoszące się do życia szkolnego, szkoły, nauki itp. Twórcami i użytkownikami badanej tu odmiany języka są uczniowie szkoły podstawowej i średniej. Kształtowana jest ona przez środowisko domowe ucznia, otoczenie dalsze — kolegów, znajomych, a także przez szkołę. Wpływy te są często sprzeczne, bowiem w domu np. dziecko słyszy gwara i mówi nią, natomiast w szkole obowiązuje język ogólnopolski. Język uczniowski zatem łączy w sobie wiele cech języka ogólnopolskiego i gwar regionalnych.

Dotychczasowe badania nad językiem uczniów polskich prowadzone były z różnych punktów widzenia: 1. traktowano język uczniowski jako

¹ Do Babimojszczyzny zaliczam następujące miejscowości: Babimost, Kramsko, Podmokle i Dąbrówkę Wlkp.

² Z. Klemensiewicz, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*. Warszawa 1953; S. Urbanczyk, *Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia*, (W:) *Z dziejów języków narodowych i literackich*. Warszawa 1956, ss. 9—36; A. Furdal, *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*. Wrocław 1973.

żargon bądź gwara³, 2. charakteryzowano język uczniów polskich z poszczególnych miast, dzielnic z uwzględnieniem wpływów regionalnych⁴, 3. opisywano język uczniów niepolskiego pochodzenia, ale uczących się w szkole polskiej⁵, 4. interesowano się nim ze względów czysto metodycznych, badając błędy ortograficzne, stylistyczne, słownikowe itp.⁶. Praca moja w swoich założeniach i celach zbliża się do typu badań wymienionych w grupie drugiej, co rzutuje na procedurę zbierania materiału oraz sposób jego opracowania.

CHARAKTERYSTYKA BADANEGO ŚRODOWISKA

Podstawę materiałową poniższych rozważań stanowią wypracowania pisemne uczniów szkół podstawowych Babimostu i Podmokli z województwa zielonogórskiego. Jak już wspomniano, środowisko uczniowskie Babimostu szczególnie nadaje się do tego typu badań, ponieważ można tu obserwować powstawanie nowych gwar mieszanych tak charakterystycz-

³ Por. M. Altbauer, *Bałagała, belfer, kapacan, łapserdak, ślamazarny* (Zapożyczenia z języka żydowskiego m.in. w żargonie uczniowskim). *Język Polski* 1932, ss. 47—49, 76—78; W. Arcimowicz, *Zargon uczni wileńskich szkół powszechnych*. *Kurier Wileński* 1935, z. 9—11; J. Czechowicz, *Gwara ulicy w szkole średniej*. *Kurier Poranny* 1934, z. 4; H. Friedrich, *W sprawie gwary uczniowskiej*. *Poradnik Językowy* 1938/1939, z. 7, ss. 130—133; F. Gucwa, *Gwara uczniowska w Lublinie*. *Pamiętnik Lubelski* 1938, t. III.

⁴ E. Klich, P. Ciuła, W. Czarnecki, *Przyczynki do gwary uczniowskiej w Poznaniu i Trzemesznie*. *Slavia Occidentalis*, t. VI, Poznań 1927, ss. 290—307; R. Kubiński, *Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach uczniów lwowskich*. *Język Polski* 1923:8, ss. 145—148; W. Pniewski, *Błędy i właściwości językowe w zadaniach młodzieży polskiej w Gdańsku w świetle dialektów pomorskich i języka niemieckiego*. *Rocznik Gdański* 1927, t. I, ss. 49—56; A. Tomaszewski, *Błędy językowe uczniów szkół poznańskich*. *Język Polski* 1927, z. 2, 3, ss. 45—52, 81—85 i inne.

⁵ M. Altbauer, *O błędach ortograficznych i gramatycznych w zadaniach polskich Żydów przemyskich*. *Język Polski* 1929, z. 4, 5, ss. 105—110 i 139—146; J. Janów, *Błędy ortograficzne i gramatyczne w zadaniach polskich Rusinów lwowskich*. *Język Polski* 1924, z. 1, 2, ss. 12—16 i 51—52.

⁶ Między innymi pisali: B. Bartnicka, *Znajomość dialektologii w pracy nauczyciela polonisty* (W:) *Wybór prac z metodyki nauczania języka polskiego*. Warszawa 1962, ss. 335—340; C. Gocławska, *Błędy ortograficzne, interpunkcyjne, stylistyczne i językowe w wypracowaniach uczniów klasy VII*, (W:) *Badania wyników nauczania w szkołach ogólnokształcących*. Warszawa 1951; E. Kozarzewska, *O niektórych przyczynach błędów w pracach pisemnych uczniów*. *Polonistyka* 1965, z. 1, ss. 31—34; R. Pietrachowicz, *Analiza błędów ortograficznych, interpunkcyjnych, stylistycznych i językowych w wypracowaniach uczniów klasy IV*, (W:) *Badania wyników nauczania w szkołach ogólnokształcących*. Warszawa 1951; J. Plich, *Ocena błędów gwarowych uczniów*. *Poradnik Językowy* 1956, z. 5, ss. 180—184; Z. Saloni, *Błędy uczniowskie w zakresie konstrukcji dłuższych odcinków tekstu*. *Poradnik Językowy* 1968, z. 1, 2, ss. 32—39 i 85—98; I. Tabakowska, *Oznajmienie imiestowowe w języku polskim starszych klas szkoły podstawowej na Śląsku*. *Język Polski* 1947, z. 2, ss. 128—138; U. Wińska, *Błędy językowo-stylistyczne uczniów szkół podstawowych województwa gdańskiego*. *Gdańskie Zeszyty Humanistyczne* 1966. Seria: Filologia nr 2; B. Zachowska, *Podłoże gwarowe błędów językowych uczniów Zasadniczej Szkoły Zawodowej w Łowej*. *Poradnik Językowy* 1968, z. 5.

nych obecnie dla ziem zachodnich. Nawarstwiały się tu elementy różnego pochodzenia regionalnego⁷.

Przed 1945 r. Babimost i jego okolice, szczególnie wsie Podmokle i Kramsko, pozostawały poza granicami Polski. Ludność jednak zachowała i pielęgnowała gwara polską, znaną w literaturze lingwistycznej jako gwara Kramska i okolic⁸. Cechy gwarowe dają się też zauważyć obecnie wśród tamtych dzieci w wieku szkolnym⁹.

MATERIAŁ I METODA BADAŃ

Materiał zbierany był w 1970 roku. Badania objęły uczniów klas IV—VIII w Babimocie i klas V—VIII w Podmoklach. W sumie zebrano materiał z siedemnastu oddziałów, w tym w Babimocie z trzynastu, a w Podmoklach z czterech. Za U. Wińską zakładam, że: „Stopień opanowania języka oraz stopień poprawności i sprawności mowy ucznia najlepiej uwidaczniają się w jego wypowiedziach na wolny temat, a więc wtedy, kiedy nie ma on oparcia ani w gotowym słownictwie, ani w gotowych zdaniach, ani w kompozycji treści, jak to ma miejsce przy tematach związanych z lekturą”¹⁰.

W tego typu pracach uwidoczniiony zostaje również — w możliwie dużym stopniu — potoczny, codzienny język, którym posługuje się uczeń. Zgodnie z tym założeniem podano uczniom cztery wolne tematy: 1. Mój dzień powszedni, 2. Opis mojego mieszkania, 3. Opis ulicy, przy której mieszkam, 4. Dzień powszedni mojej rodziny (zajęcia rodziców, rodzeństwa), przy czym każdy uczeń pisał na wszystkie tematy. W sumie przebadano 424 uczniów, w tym z Podmokli 91, co stanowi 21,5%, a z Babimostu 333 uczniów, czyli 78,5%. Z prac tych wynotowałam 3867 zjawisk językowych różnego typu. Nie interesowały mnie wszystkie błędy językowe spotykane w pracach uczniów. W szczególności pominięte zostały błędy czysto ortograficzne (np. pisanie *rz* zamiast *ż* lub *ó* zamiast *u* i na odwrót). Interesowały mnie natomiast takie zjawiska, które wprawdzie nie są błędami, ale są charakterystyczne z punktu widzenia badań lingwistycznych. Z wyżej wymienionej ilości przypada na Babimost 2944 (76,1%), a na Podmokle 923 (23,9%) zjawisk językowych. Z tego na poszczególne klasy w Babimocie i Podmoklach przypada następująca ilość zjawisk językowych:

⁷ J. Basara, H. Horodyska, W. Kupiszewski, *Z badań dialektologicznych na Ziemiach Zachodnich*. Prace Filologiczne, t. 19; J. Basara, H. Zduńska, *Z zagadnień integracji językowej na Ziemiach Zachodnich*. Prace Filologiczne, t. 19.

⁸ M. Gruchmanowa, *Gwary Kramska, Podmokli i Dąbrówki w województwie zielonogórskim*. Zielona Góra 1969.

⁹ U. Wierzchowska, *Różnice w mowie pokoleń*. Poradnik Językowy 1952, z. 9.

¹⁰ U. Wińska, *Błędy językowo-stylistyczne uczniów szkół podstawowych województwa gdańskiego*. Gdańsk 1966, s. 22.

ZJAWISKA JĘZYKOWE UCZNIÓW W BABIMOŚCIE

Tabela 1

Klasy	Liczba uczniów	Liczba zjawisk językowych	Średnia zjawisk językowych na 1 ucznia
IV a, b, c	70	859	12,3
V a, b, c	72	863	11,9
VI a, b	52	484	9,3
VII a, b, c	70	450	6,4
VIII a, b	69	298	4,3

ZJAWISKA JĘZYKOWE UCZNIÓW W PODMOKLACH

Tabela 2

Klasy	Liczba uczniów	Liczba zjawisk językowych	Średnia zjawisk językowych na 1 ucznia
V	24	248	10,3
VI	24	331	13,8
VII	19	200	10,5
VIII	14	144	10,3

Wyraźna jest tendencja do zmniejszania się liczby zjawisk językowych interesujących z punktu widzenia moich badań w trakcie nauki szkolnej. Odstępstw od norm poprawnościowych oraz zjawisk charakterystycznych u uczniów klas ósmych z Babimostu jest znacznie mniej niż u uczniów klas czwartych czy piątych. Natomiast w Podmoklach różnica między ilością zjawisk przypadających średnio na jednego ucznia klasy piątej i — analogicznie — klasy ósmej jest minimalna. Świadczyć to może o tym, że sposób mówienia uczniów jest znacznie mniej uzależniony od wpływów szkoły w Podmoklach niż w Babimoście. Stosunkowo łatwo to wyjaśnić jednością środowiska gwarowego Podmokli i jego wpływem na język młodego pokolenia.

W badaniach swoich uwzględniłam również pochodzenie regionalne rodziców poszczególnych uczniów. Konieczne to było ze względu na interpretację gwarową zjawisk językowych. A oto jak kształtuje się pochodzenie rodziców badanych dzieci w Babimoście i w Podmoklach. W Babimoście na 333 badanych uczniów tylko w 11 przypadkach oboje rodzice pochodzą z Babimostu, rodzice 24 uczniów pochodzą z Babimojszczyzny, w 55 przypadkach jedno z rodziców pochodzi z Babimojszczyzny, a drugie z innych regionów Polski¹¹, zaś rodzice 133 uczniów pochodzą z innych

¹¹ Należy tu podkreślić, że w 32 przypadkach jedno z rodziców pochodzi z zachodniej Wielkopolski.

niż Babimojszczyzna terenów Polski, lecz z tych samych okolic, wreszcie w 108 przypadkach rodzice pochodzą spoza Babimojszczyzny i to różnych (pod względem gwarowym) okolic. Inaczej wyglądają dane na ten temat pochodzące z Podmokli. Tu na 91 uczniów w 21 przypadkach oboje rodzice pochodzą z Podmokli, 8 uczniów ma rodziców pochodzących z Babimojszczyzny, a wśród 46 uczniów jedno z rodziców pochodzi z Babimojszczyzny, a drugie z innych terenów Polski¹². Z innych regionów Polski, lecz z tych samych okolic (pod względem gwarowym), pochodzą rodzice 5 badanych uczniów, a 11 uczniów ma rodziców pochodzących spoza Babimojszczyzny.

Dane liczbowe wskazują na różnice w charakterystyce socjalnej (gwarowej) obu środowisk. Nie jest to charakterystyka pełna, obejmująca wszystkich mieszkańców obu miejscowości, bo uwzględniono tylko pochodzenie regionalne rodziców badanych uczniów. Z tych danych wynika, że środowisko Podmokli jest bardziej jednolite. Na 91 przebadanych uczniów z Podmokli, w 75 przypadkach (82,4%) przynajmniej jedno z rodziców pochodzi z terenów Babimojszczyzny, terenu względnie (historycznie) jednolitego gwarowo. Analogiczne dane z Babimostu przedstawiają się zupełnie inaczej: tylko w 90 przypadkach (27%) jedno z rodziców pochodzi z Babimojszczyzny. Reszta rodziców to przybysze z innych regionów Polski.

ANALIZA ZEBRANEGO MATERIAŁU

Część materiałowa artykułu obejmuje przede wszystkim opis i klasyfikację zjawisk językowych charakterystycznych dla uczniów szkół podstawowych w Babimoście i Podmoklach¹³. Wszystkie zaobserwowane w pracach pisemnych uczniów zjawiska językowe zostały podzielone na następujące grupy: A. Fonetyka, B. Fleksja, C. Słowotwórstwo, D. Słownictwo, E. Składnia.

Przy podawaniu przykładów w nawiasach używam symboli B — co znaczy, iż dane zjawisko występuje w pracach uczniów z Babimostu oraz P — dane zjawisko wystąpiło w pracach uczniów z Podmokli; BP znaczy oczywiście, iż dane zjawisko występuje w obu przypadkach. Podaję tu tylko po kilka ciekawszych przykładów ilustrujących dane zjawisko językowe nie prezentując całości zebranego materiału.

¹² Z tego w 35 przypadkach jedno z rodziców pochodzi z zachodniej Wielkopolski.

¹³ Pomijam tu wiele ciekawych, ale pojawiających się sporadycznie zjawisk. W danych liczbowych są one jednak uwzględnione.

A. FONETYKA

I. ZMIANY SAMOGŁOSEK USTNYCH

1. Samogłoska *a* i jej zmiany

a) Zapisy takie, jak: *pomagom* (B), *odrabiom* (B), *obroz* (B), *doł* (B), *roz* (B), *nieroz* (BP), *trowa* (BP), *śniodanie* (BP), *grom* (P), *siadom* (P), *czorny* (P), *czworteł* (P), *wracom* (P), *widzioł* (P)¹⁴ i inne są wywołane wymową *a* pochyłonego, zbliżoną do samogłoski *o*. Zjawisko to występuje w gwarach niemal całej Polski, z wyjątkiem gwary Kramska koło Babimostu¹⁵.

b) Spotyka się też zapisy *e* zamiast *a*, np. *emerykanka* (B), *śniedanie* (BP), *pomereńczowy* (B). Biorąc pod uwagę obecność na terenie Babimojszczyzny ludności napływowej z dawnych kresów wschodnich, niektóre z tych zjawisk można interpretować jako redukcję samogłosek nieakcentowanych. W podobny sposób interpretować można również pewne przykłady zmian samogłoski *e* wyliczone niżej w punkcie 2a.

c) Trafiły się przykłady: z *jerzębiny* (B), *jegody* (B), *jebłko* (B) z przejściem nagłosowej grupy *ja-* w *je-*. Nie ma tego zjawiska na terenie Babimojszczyzny, widocznie zostało „przeniesione” z gwar innych, północnopolskich¹⁶.

2. Samogłoska *e* i jej zmiany

a) Spotyka się zapisy *y* lub *i* zamiast *e*: z *wyrandą* (BP), *amerykanka* (B), *zawszy* (B), *skarpyty* (P), *rozszyrza się* (P), *wieczorem* (B), *zileńce* (B) i inne, zob. 1b.

b) Zapisy typu: *fierany* (B), *na sierodku* (B), *sieroda* (B); to zjawisko gwarowe występuje na licznych terytoriach gwarowych Polski.

3. Samogłoski *i*, *y*

Brak rozróżnienia *i* — *y*, więc pisownia albo: *ręcznyki* (B), *ubykacja* (B), *Hyllda* (B), *rzeczamy* (B), *rodzyców* (BP), *wrócyłam* (P) i inne, albo też: *młodszi* (BP), *w mim* (B), *wozi 'wozy'* (P). Zjawisko mieszania obu liter w grafii można by też interpretować jako mieszanie odpowiednich głosek w wymowie, czyli jako zjawisko gwarowe spotykane w gwarach m.in. na pograniczu polsko-niemieckim.

4. W miejscu samogłoski *u* (pisanej też *ó*) zdarza się wystąpienie *y* lub *i*, np.: *po szystej* (B), *po dwich* (BP), *podwyrko* (B) i w innych przykładach. Zjawisko to jest charakterystyczne m.in. dla gwar Kramska i okolic, czyli dla Babimojszczyzny.

¹⁴ Niektóre z tych przykładów notuje również M. Gruchmanowa, op. cit.

¹⁵ K. Dejna, *Dialekty polskie*. Wrocław 1973, s. 173; K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*. Wybór pism polonistycznych, T. IV. Wrocław—Kraków 1958, ss. 7—115.

¹⁶ Tamże, ss. 160—161.

II. SAMOGŁOSKI NOSOWE I GRUPY OM, ON, EM, EN

1. W wygłosie samogłoska nosowa¹⁷ zapisywana jest na różne sposoby.

a) Rozszczepienie na element wokaliczny ustny i spółgłoskę nosową występuje najczęściej w formach: narzędniku l. poj., np.: z *młodsom* (BP), z *koleżankom* (BP), *jesieniom* (BP), z *małom* (BP), z *siostram* (P), z *Bożenom* (P); w bierniku l. poj., np.: *jutrzejszom* (B), *gorącom* (B), *ósmom* (B); w 3 osobie l. mn. czasowników, np.: *stojom* (BP), *som* (B), *wiszom* (B), *pracujom* (BP), *rosnom* (B). Wyjątkowo trafiła się forma zapisu *sąm* (B).

b) Na tym tle zrozumiałe są zapisy wygłosowej grupy -om jako *ą* ludzią (B), *krową* 'krowom' (BP), *konią* (BP), *świnią* 'świniom' (BP), *rodzicą* 'rodzicom' (BP) i inne.

c) Zamiast -ą zdarzają się zapisy -o: *ciężko* 'ciężką' (B), *jedno* 'jedną' (BP), *ido* 'idą' (BP), *pracujo* (P), *czytajo* (B), *patrzo* (B) itp.

2. Przed spółgłoskami szczelinowymi występują zapisy *ą* jako:

a) zwykle *o*: *woska* 'wąska' (B), *sosiadów* (B), *ksiożki* (B),

b) połączenie *on*: *Zbonszyń* (B), *wonska* (B), *bronzowy* (B),

c) połączenie *om*: *jakomś* (P), *somsiada* (P), ale też *sąmsiad* (P),

d) zamiast grupy *om* zapisywane jest *ą*: — *kąfitury* (B) lub też zwykle *o*, np. *po skosumowaniu* (B).

3. Przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi zdarzają się podobne zapisy:

a) zwykle *o*, np.: *ściogam* (B), *sprzota* (B), *po ogłodaniu* (B), *na prod* 'na prąd' (B), *pociogiem* (BP), *robie* 'rąbie' (P).

Przejawem wymowy zgodnej mniej więcej z ogólnopolską są zapisy:

b) *om* pisane zamiast *ą*: *kompac* się (B), *rombie* (B),

c) *on* pisane zamiast *ą*: *ogłondam* (BP), *sześciokontny* (B), *piontej* (B), *sprzontam* (P), *stamtond* (P) i inne.

O wahaniach spowodowanych rozbieżnością wymowy i pisowni świadczą mogą zapisy

d) *kląmby* (B), z *kąmpotem* (P);

e) wreszcie zamiast połączeń *om*, *on* przed zwarto-wybuchowymi zapisywano *ą*: *kląby* (B), *na frątowej* (B), *pąpa* (BP), *kąpot* (BP).

4. Przed spółgłoskami zwarto-szczelinowymi stwierdzono podobne zapisy:

a) *on* zamiast zgodnego z ortografią *ą*, np.: *jest podłonczony* (BP), *w koncie* 'w kącie' (B);

¹⁷ Samogłoska nosowa *o* zapisywana przez uczniów jako *ą*. W związku z tym w dalszych rozważaniach będę posługiwał się tym znakiem graficznym na oznaczenie nosówki *o*.

- b) *ąn* zamiast *ą*: *włąnczę* (B), *nieskąnczenie* (B);
 c) *ą* zamiast grupy *oń*: *gdy skączę 'skończę'* (B).

5. Przed spółgłoskami *l*, *ł* zamiast zgodnego z ortografią *ą* zapisywane jest niemal regularnie *o* w formach typu: *wziołem* (B), *zdjęłem* (B), *zaczęłem* (P) itp. Tu też odnotować warto przykłady typu: *wziełem* (B), *zdjęłem* (P), *minełem* (B), powstałe przez analogię do formy żeńskiej *wzięła* ze zdenazalizowanym *e*. Formy tego typu są bardzo częste w badanym środowisku.

6. a) Samogłoska *ę* w wygłosie zapisywana jest bardzo często jako zwykle *e*, np.: *ja myje się* (BP), *ja pisze* (BP), *robie* (BP), *przynosze* (BP), *przychodze* (P), *patrze* (P), *gotuje herbatę* (B), *mam prace* (BP), *za mamusie* (BP), *jem kolacje* (BP), *ubieram kurtkę* (BP), *ide na drogę* (P) oraz w formie zaimka zwrotnego *się 'sie'* (BP).

b) Wygłosowe *-ę* zapisują uczniowie bardzo często również jako *-em*, *-ęm*, np.: *patrzem* (B), *biorem* (B), *uczem się* (BP), *jadem* (BP), *zajmuję się* (P), *śpiem* (P), *robiem* (P), *spojrzem* (P), *bawiem* (P), *jem kolację* (B), *pijęm kawę* (P). Rozbieżność wymowy i pisowni zaświadczona jest przykładami: *biorem* (B), *kładęm się* (B), *idęm* (B), *wstajęm* (B).

c) Obok tego obserwuje się zjawisko odwrotne — zapisywanie wygłosowej grupy *-em* jako *-ę* lub *-ęm*, np.: *jestę* (B), *zję* (BP), *jestęm* (B), *przed obiadę* (B), *pieczę 'piecem'* (B), *z bratę* (P), *z bratęm* (B), *wieczoręm* (P), *zostałem* (BP), *potęm* (BP).

d) Liczne są też przypadki błędnego oznaczania wygłosowej ustnej samogłoski *-e* przez *-ę*: *po toalecię* (B), *kładzię się* (B), *mieszkańię* (B), *w szkoleę* (B) i inne.

7. Przed spółgłoskami szczelinowymi samogłoskę nosową *ę* uczniowie zapisują często:

- a) jako *e*: *czesto* (B), *ciężko* (B), *wiezi 'więzi, robi na drutach'* (P);
 b) jako *en*: *gałenzie* (B),
 również odwrotnie — grupa *en* zapisywana jest
 c) jako *ę*: *rodzestwo* (B), *kredęs* (B), *bęzynowa* (B) oraz
 d) jako *em*: *kredemsy* (B).

Są też liczne przykłady błędnych zapisów *ę* zamiast *e*: *jęszcze* (B), *krzęstami* (B), *jęst* (BP), *lęzę* (B), *jężdżę* (P), *częszę się* (P), *w mieszkaniu* (B) i inne. Przy czym ten ostatni przykład może mieć swoją genezę wyraźnie gwarową — forma *mieszkanie* występuje bowiem w wielu gwarach polskich.

8. Przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi spotyka się *ę*

- a) jako *e*: *we wnetrzu* (B), *w głębi* (B), *węgla* (B), *od zakretu* (B), *świety 'święty'* (B), *wieksza* (P);

b) jako *em, en*: *nastempnie* (BP), *do zembów* (B), *jarzembiny* (BP), *pientrowy* (B), *porośniente* (B), *wengiel* (B), *wnenka* (B) i inne.

Spotyka się również zjawisko odwrotne — zapisywanie samogłoski ustnej *e* oraz grupy *en* przed spółgłoską zwarto-wybuchową jako *ę*: *średnie* (B), *do sklepu* (B), *gazeta* (B), *męble* (P), *oświetlona* (BP), *cmętarz* (B), *dętysty* (B).

9. Przed spółgłoskami zwarto-szczelinowymi występują:

a) zapisy *e* zamiast *ę*: *wiec* 'więc' (B), *pieć* 'pięc' (BP), *miedzy* 'między' (B), *rece* (BP) oraz

b) zapisy *en* w miejscu ortograficznego *ę*: *poświencam* (BP), *rence* (B), *pomiędzy* (BP), *wiecej* (B), *w Ostrołence* (B) i inne, a także

c) samogłoska ustna *e* zapisywana jest jako *ę*: *na ręcie* (B), *w łązięce* (B), *wtęczas* (B).

10. Przed spółgłoskami *l, ł* samogłoska oznaczana w ortografii *ę* zapisywana jest przez uczniów jako *e*: *rozpoczęty się* (B), *zaczęło się* (B), *wzieli* (P).

11. Występują też w pracach uczniów zapisy szczególne, np. *Hędryk* (P), *uczeńica* (P), *w Bręnie* (P).

Przytoczone wyżej przykłady zapisów świadczą o tym, że obok denazalizacji samogłoski *o* jeszcze częściej zachodzi denazalizacja *ę*. Zjawiska te nie wiążą się wyraźnie z jakimś określonym regionem gwar polskich.

III. SPÓLGŁOSKI PROTETYCZNE

W funkcji takich spółgłosek występują w badanych pracach uczniowskich spółgłoski *u* (zapisywane przez uczniów jako *ł*) oraz *ɨ* (zapisywane na ogół jako *j*): *po łobiedzie* (B), *łósma* (BP), *łubikacja* (B), *jidę* (BP), *jigła* (B), *jimiona* (P), *Jignacy* (P) i inne. Zjawisko to występuje na bardzo wielu terytoriach gwarowych.

IV. PRZEJŚCIE GŁOSKI *ł* W *u*¹⁸

Zjawisko to spotykamy w większości gwar polskich¹⁹. Świadczą o tym zapisy dyftongu *au* jako *ał*: *restałracja* (B), *alto* (BP), *aldycja* (B), *altobus* (B), *kosmonałta* (B). Spotyka się też zapisy z uproszczeniem grupy *lu*: *duga* 'długa' (B), *po poudniu* (BP), *spółdzielnia* (BP), *użka* (BP), *sucham* (P) i inne. Zdarzają się też przykłady zapisywania *ł* tam, gdzie ortografia

¹⁸ Oczywiście u uczniowie zapisują jako *ł*.

¹⁹ K. Dejna, op. cit., s. 249; P. Zwoliński, *Przejście ł ≥ u w języku polskim*. Biuletyn PTJ, t. IX, 1949, ss. 81–96; A. Furdal, *W sprawie zasięgu niektórych właściwości polskiego dialektu kulturalnego*. Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, t. 5. Wrocław 1965.

tego nie przewiduje, w związku z dyftongami samogłoskowymi: *tołaletka* (B), *sytułacja* (B), *atuto* (BP), *Etgeniusz* (P), *na palzach* (P) i inne.

V. PRZYIMKI *z//ze, w//we*

W przyimku jednospółgłoskowym przed rzeczownikami z nagłosem spółgłoskowym zdarzają się następujące typy zapisów:

a) brak tzw. *e* ruchomego²⁰: *z strony* (B), *w wnęce* (B), *w Lwowie* (B), *z szkoły* (BP), *z sklepu* (B), *w wsi* (P);

b) rozszerzenie przyimka poprzez wstawienie *e* ruchomego²¹ nawet tam, gdzie normy poprawnościowe tego nie przewidują: *ze zabawkami* (B), *ze pracy* (P), *we środku* (P);

c) podwajanie przyimka: *zez szkoły* (BP), *zes pracy* (P), *odo korytarza* (P) i inne. Jest to zjawisko dosyć powszechne w gwarach polskich.

VI. POMIESZANIE SZEREGÓW: *s, z, c, ʒ // ś, ź, ć, ʒ[~] // ś, ź, ć, ʒ'*

1. Bardzo częste są zapisy, które mogłyby świadczyć o występowaniu u niektórych dzieci mazurzenia: *ucesę się* (B), *do skoty* (BP), *piascysta* (B), *przystam* (BP), *safa* (B), *wiecorem* (BP), *łózka* (B), *scotka* (B), *odkurzac* (B), *cynności* (P), *urocystość* (P), *Agnieska* (P). Zjawisko mazurzenia nie występuje w gwarze Babimojszczyzny, należy więc przypuszczać, iż zostało ono „przeniesione” z innych gwar, w których występuje²².

2. Zapisy typu: *na ulicę* (B), *na dobranocz* (B), *werszalka* (B), *szpać* (B), *krzeszła* (BP), *źbiory* (B), *wraczam* (P), *szklada się* (P), *Szulechów* (P) i inne. Ten sposób zapisywania można traktować jako przejaw niepoprawnej wymowy osobniczej dziecka albo jako hiperpoprawność²³, czyli reakcję na mazurzenie.

3. Trafiają się zapisy spółgłosek szumiących zamiast ciszących, np. *z dziecziami* (B), *wiszi* (B), *szymisz 'czymś'* (B), *oszrodek* (B), *czytaliszmy* (BP), *do szwetlicy* (P), *szedmioro* (P). Zjawisko to można tłumaczyć dwójako:

a) jako błędną wymowę osobniczą,

b) jako wpływ fonetyki niemieckiej, gdyż wśród badanych znalazła się grupa uczniów, którzy doskonale znają z domu i potrafią się posługiwać językiem niemieckim.

²⁰ A. Furdal, op. cit.

²¹ A. Furdal, op. cit.; K. Dejna, op. cit. s. 139; I. Klemensiewiczówna, *Czy wolno nam mówić „we wodzie”, „ze sokiem”?* Język Polski 1930, ss. 193–203.

²² K. Dejna, op. cit., ss. 103–106.

²³ H. Górnowicz, *Uwagi o niektórych hiperpoprawnościach w gwarach północnopolskich*. Język Polski 1960, z. 1, s. 29.

VII. ZJAWISKA POZOSTAJĄCE W ZWIĄZKU Z MIĘKKOŚCIĄ SPÓŁGŁOSEK

1. Brak oznaczenia miękkości: *snadanie* (B), *uberam się* (B), *magazynier* (B), *w Sulechowe* (B), *meszkanie* (B).
2. Zjawisko antycypacji miękkości w pracach występuje w postaci zapisów: *z szejściu* (B), *daje jejść* (B), *wszyjscy* (B), *najsze* (B), *gdziejś* (B), *miejszczą się* (B), *po rozwojrzeniu* (P), *poznajskie* (P) i inne. Jest to zjawisko gwarowe charakterystyczne m.in. dla Wielkopolski i języków łuzyckich, a więc obecność tej cechy na Babimojszczyźnie jest łatwa do uzasadnienia.
3. Występują też swoiste duplikacje spółgłosek miękkich w wygłosie: *ktość* (BP), *cość* (BP), *jakiegość* (P), *wieść 'wieś'* (P), *na kredenście* (P).

VIII. UPROSZCZENIA GRUP SPÓŁGŁOSKOWYCH

1. Najliczniejszą grupę zjawisk z tego zakresu stanowią zapisy połączeń *tś*, *dź* jako *cz* lub *sz*: *młosze* (B), *czymie 'trzyma'* (BP), *z czema 'z trzema'* (B), *czewiki* (B), *paczę 'patrzę'* (BP), *czeba 'trzeba'* (P) i inne. Jeśli zjawisko to interpretować jako gwarowe, to w każdym razie traktować je należy jako przeniesione z innych niż Babimojszczyzna terenów gwarowych, może z Małopolski²⁴.
2. Występują też zapisy, które można traktować jako przejawy uproszczeń geminat oraz grup *mń*: *codzienie* (BP), *mięka* (B), *wana 'wanna'* (BP), *do inych* (BP), *dzienik* (BP), *jednorodziny* (P), *kuchena* (P), *ziemiaki* (B), *do mie 'do mnie'* (B), *karmik* (B).

IX. UBEZDŹWIĘCZNIENIA I UDŹWIĘCZNIENIA SPÓŁGŁOSEK

1. Przejawem ubezdźwięcznienia spółgłosek dźwięcznych są zapisy: *obiat* (BP), *pobutka* (B), *odrapiam* (B), *fiszą* (B), *okładam* (B), *śliskawka* (B), *rozryfka* (P), *szypki* (BP). Należy zauważyć, iż pośród przytoczonych znajdują się przykłady zapisów o tyle specyficzne, iż nie można ich interpretować jako zwykłe przypadki upodobnień lub ubezdźwięcznień w wygłosie.
2. Są też zapisy, które można by interpretować jako przypadki udźwięcznień spółgłosek: *pabcie* (B), *tabczan* (B), *tagże* (BP), *zagład* (B), *szawka* (P), *wszystko* (P) i inne. Bardzo możliwe jednak, iż są to po prostu hiperpoprawności ortograficzne.

²⁴ K. D e j n a, op. cit., ss. 136—137.

B. FLEKSJA

I. RZECZOWNIK

Dopełniacz l. poj. — daje się tu zauważyć inną niż w języku ogólnopolskim repartycję końcówek *-a* i *-u* rzeczowników męskich: *w środku trawniku* (B), *po oglądaniu telewizoru* (B), *obok piecu* (B). Zdarza się też użycie formy mianownika w miejscu, gdzie powinna być użyta forma dopełniacza: *idę do szkoła* (B), *opis mieszkanie* (B).

Celownik l. poj. — również i w tym przypadku obserwuje się inną niż w języku ogólnopolskim repartycję końcówek na korzyść częstszego stosowania końcówki *-owi*: *szykuje chleb tatowi* (BP), *daje jeść psowi* (B), *pomagam bratowi* (P). Obserwuje się też tendencję do używania wyrażen przyimkowych w miejscu, gdzie w języku ogólnopolskim występują rzeczowniki w formie celownika: *mama pomaga dla taty* (B), *dają zeszyty dla taty* (B).

Biernik l. poj. — spotyka się też użycie archaicznej formy biernika l. poj. rzeczowników żeńskich samogłoskowych²⁵: *sprzątam kuchnią* (B), *zjadłam kolację* (P), *mam rozrywkę* (P). Zjawisko to spotyka się m. in. w gwarach zachodniej Wielkopolski, a więc cecha ta nie jest obca Babimojszczyźnie.

Narzędnik l. poj. — w konsekwencji zmian fonetycznych związanych z samogłoskami nosowymi obserwuje się zapisy formy narzędnika z końcówką — przynajmniej w postaci graficznej *-om* u rzeczowników deklinacji żeńskiej: *razem z babciom* (B), *z koleżankom* (BP), *z siostram* (P). Może to spowodować nieodróżnianie — przynajmniej w grafii form narzędnika l. poj. oraz celownika l. mn. rzeczowników deklinacji żeńskiej.

Miejscownik l. poj. — również i w tym przypadku da się zaobserwować inną niż w języku ogólnopolskim repartycję końcówek dotyczącą np. często stosowanej formy *w domu* (BP). Poza tym pojawił się przykład z użyciem końcówki osobliwej: *urodził się w Żywcy* (B). Rzeczownik *Sulechów* przesunięty został do innej kategorii nazw miejscowych, zakończonych na *-owa* i stąd użyto go w miejscowniku w formie: *pracuje w Sulechowej* (B).

Wołacz l. poj. — występuje bardzo często w funkcji mianownika, szczególnie dotyczy to zdrobnień imion: *brat Staśiu* (B), *brat Józiu* (B), *dziadziu pomaga* (B), *Jasiu chodzi do* (P)²⁶.

Dopełniacz l. mn. — obserwuje się tu wyraźne ekspandowanie końcówki *-ów*, która jest stosowana przez uczniów znacznie częściej niż w

²⁵ Zob. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1965, s. 290.

²⁶ J. Zaleski, *Wołacz w funkcji mianownika w imionach męskich i rzeczownikach pospółtych (formy typu: Józiu, Stasiu; wujciu, dziadziu)*. Język Polski 1939, ss. 32–50.

języku ogólnopolskim: *do nożów* (B), *po rozwożeniu kanów* (P), *nie ma siostrów* (P). Taka rozszerzona repartycja końcówki *-ów* może być uważana za cechę gwarową charakterystyczną również dla Wielkopolski wraz z Babimojszczyzną.

Celownik l. mn. — występuje tu końcówka *-am*: *pomagam rodzicom* (P), *daję koniam* (P), *daję wodę zwierzętom*. Można uznać to zjawisko za gwarowe, występujące m.in. również w Wielkopolsce. W konsekwencji zjawisk fonetycznych spotyka się zapisy celownika l. mn. z końcówką *-ą*: *zanoszę krową* (P), *daję moim siostrą* (P) — por. narzędnik l. poj.

Biernik l. mn. — obserwuje się ekspandowanie końcówki *-ów*: *wyśłać dwóch bratów* (B), *ulica wynosi trzy kilometrów* (B).

Narzędnik l. mn. — w pracach uczniów są przykłady użycia końcówki *-ami* również w połączeniu z rzeczownikami mającymi w tym przypadku w języku ogólnopolskim inne końcówki: *bawić się z dziećmi* (B).

II. LICZEBNIK

1. Liczebniki główne występują często w funkcji liczebników zbiorowych: *w korytarzu są trzy drzwi* (P), *mamy dwa drzwi* (P) itp.

2. Zaobserwowano też osobliwą końcówkę w dopełniaczu: *po wydojeniu sześci krow* (P), *pięci dzieci* (P). Można by tę formę interpretować jako archaiczną.

III. ZAIMEK

1. Zaimki dzierżawcze częściej zapisywane są w formie skróconej: *me-go mieszkania* (BP), *mego brata* (P), *pod mym oknem* (B), *na mej ulicy* (B), *memu bratu* (B), *o swej* (B). Bardzo częsta jest też skrócona forma zaimka *sobie* występującego w postaci *se*.

2. Zanotowano też nieodróżnianie funkcjonalne form zaimkowych typu *jego // niego* i występowanie form typu: *koło ich stoją* (B).

IV. CZASOWNIK

1. W bezokoliczniku obserwuje się dość częste przykłady typu: *popaści krowy* (B), *doici krowy* (BP), *iści* (B). Można to interpretować dwojako: albo jako zachowanie archaicznych form bezokolicznika z zachowaniem końcowego *-i*, bądź też jako błędny sposób oznaczania miękkości spółgłoski wygłosowej. Oprócz tego obserwuje się niewątpliwie gwarową formę bezokolicznika *jeźdzać*. Formy tego typu występują m.in. w gwarze używanej na terenie Babimojszczyzny.

2. W 1. os. l. poj. obserwuje się następujące zjawiska: szerzenie się form typu *szłem* (również *poszłem, przyszłem, zesłem* — BP); wyrównania tematów w ramach paradygmatu odmiany w czasie teraźniejszym: *ja pomogę* (BP), *kładzę siostrę spać* (B), *ja idzę do szkoły* (P).

3. W 1. os. l. mn. występuje końcówka *-m*: *idziem spać* (B), *chodzim do babci* (B), *robim porządki* (B). Jest to zjawisko o charakterze gwarowym, jednakże cecha ta nie występuje w gwarach używanych na terenie Babimojszczyzny, a więc musi być traktowana jako „przeniesiona”.

4. W czasie przeszłym występuje nieodróżnianie form męskoosobowych i żeńskorzeczowych, zwłaszcza w 1. os. l. mn.: *szliśmy, szukaliśmy* (B), *napctkaliśmy* (B), *pożegnaliśmy* (B), *pojechaliśmy* (BP), *graliśmy* (BP), *chodziliśmy* (P), *skończyliśmy* (P) i inne. Z kontekstu wszystkich przytoczonych przykładów wynika jednoznacznie, iż chodzi o towarzystwo wyłącznie dziewcząt.

5. Zmiany w temacie czasownika w odmianie:

a) konsekwentna odmiana z tematem rozszerzonym, np. *wstawają* (BP), *oddawają* (P), *opracowyywuje* (B), i inne,

b) występują nieściągnięte formy czasowników zachowane do dziś tylko w gwarach: *jeżdżąją* (B), *stojąc* (BP), *graје* (P). Zjawisko to ma niewątpliwie charakter gwarowy, występuje m.in. na terenie Babimojszczyzny²⁷.

C. SŁOWOTWÓRSTWO

I. FORMACJE PRZEDROSTKOWE

1. Używane są przedrostki „wzmocnione” np.: *obgrodzone* (B), *na wskutek* (B), *obtaczają* (B), *naobkoło* (B), *najsampierw* (B).

2. Użycie formacji bez przedrostka tam, gdzie normy języka ogólnopolskiego przewidują użycie formacji z przedrostkiem: *tato staje* ‘wstaje’ (BP), *pierw* ‘najpierw’ (BP).

3. Tworzenie stopnia najwyższego przymiotników z przedrostkiem *na-*: *namłodsza* (BP), *napięknniejszy* (B), *naładniejszy* (P), *nawiększy* (P). Jest to charakterystyczna cecha gwarowa nie występująca jednak w gwarach Babimojszczyzny, zatem zjawisko to — jeśli ma charakter gwarowy — jest „przeniesione” z innych terenów²⁸.

²⁷ I. Winklerówna, *Ściągnięte i nie ściągnięte formy słów „stać” i „bać się”*. Język Polski 1951, ss. 29—32.

²⁸ M. Jędrzejewska, Z. Stieber, *Przedrostki stopnia najwyższego na- i naj- w dawnej polszczyźnie i w dzisiejszych gwarach*. Język Polski 1951, ss. 155—158; S. Urbanczyk, *O staropolskim przedrostku na- // naj-*. Język Polski 1952, ss. 28—30.

II. FORMACJE PRZYROSTKOWE

1. Dość często występują przykłady derywacji wstecznej: *siora* (B), *skryjowa* (B), *matma* (B), *piona* (B) i inne.
2. Tworzone są charakterystyczne formy rzeczowników odsiownych: *przed ściąciem* (B), *po graniu* (B), *po powróceniu* (B), *po czytaniu* (B), *po przyjechaniu* (P), *mycie się*, *ubranie* (P), *zjedzenie* (P), *pójście* (P) i inne.
3. Obserwuje się znaczną żywotność i co za tym idzie wielofunkcyjność przyrostkowego formantu *-ka*, przy pomocy którego tworzy się na ogół rzeczowniki ogólnikowo-pochodne²⁹; *wodniarka* 'szafka, na której stoją wiadra z wodą' (B), *węglarka* 'skrzynka na węgiel' (B), *młocka* (BP), *igliczka* (BP), *zmywarka* (B), *skrytka* (BP), *sznytka* (BP), *podstawówka* (B) i inne.
4. Tworzone są formacje z przyrostkami *-owy*, *-owa*, *-owe*: *kuchnia latowa* (BP), *budynki mieszkaniowe* (B), *skup zbożowy* (B), *drzewo żółte-dziowe* (B), *ogród sadowy* (P).

III. SKRÓTOWCE³⁰

Często występują skrótowce typu: *jest GS* (BP), *pracuje w PMZW* (B), *pracuje w sklepie WPH* (B), *mieszkam nad ZURiTem* (B), *dwa biura GS-u* (B), *jest prezesem LZS* (B), *jest zurit* (B), *idę na eskaes* (B), *tata pracuje w Gesie* (B).

IV. ZŁOŻENIA

Do najczęstszych należą: *zlewozmywak* (BP), *mieszkanie wieloizbowe* (B), *robi listopłace* (B), *stoi lustro-wieszak* (B), *kanapotapczan* (B).

D. SŁOWNICTWO

Wszystkie charakterystyczne zjawiska leksykalne wynotowane z prac uczniowskich podzielone zostały na grupy według poniższego schematu. Kryterium podziału na grupy I—III stanowiło to, czy i w jakim znaczeniu wyraz został zanotowany w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego. Jednocześnie zaznaczam też, że został tu dokonany wybór najciekawszych przykładów.

²⁹ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, op. cit., s. 223.

³⁰ M. Kornaszewski, *O skrótach w języku polskim* (W:) *Język polski. Poprawność, piękno, ochrona*. Bydgoszcz 1969, ss. 71—84; D. Wesołowska, *Leksykalizacja skrótowców*. Język Polski 1958, ss. 339—354.

Do grupy I zaliczono wyrazy, które nie są notowane w ogóle w *Słowniku W. Doroszewskiego*, ale występują w pracach badanych uczniów i mają charakter gwarowy lub regionalny³¹. Do grupy II zaliczono wyrazy notowane w *Słowniku W. Doroszewskiego*, ale z kwalifikatorami (regionalne, gwarowe, żargonowe, potoczne itp.), bądź też inne od spotykanych w pracach uczniów znaczenia poszczególnych wyrazów³². Wreszcie do grupy III zaliczone zostały wyrazy notowane w *Słowniku W. Doroszewskiego* i w tym samym znaczeniu występujące u uczniów, ale z określonych względów charakterystyczne.

W grupie I znajdują się więc zarówno wyrazy gwarowe, żargonowe (zwłaszcza charakterystyczne dla języka uczniowskiego), jak i wyrazy nowe, dopiero wchodzące do użycia w języku ogólnopolskim. Jeżeli w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego określony wyraz występuje z kwalifikatorem, to poniżej będzie też ten kwalifikator przepisywany. Wewnątrz poszczególnych grup wyrazy ułożone są w kolejności alfabetycznej.

I. WYRAZY NIE NOTOWANE W SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO:

barek 'rodzaj kredensu' (B), *bitowa* (muzyka) 'odmiana muzyki współczesnej młodzieżowej' (B), *bolier* (właściwe brzmienie wyrazu: bojler) 'grzejnik do wody' (B), *chujna* 'gałęzie z drzewa sosnowego lub świerkowego' (P), *fajowy film* 'dobry, interesujący' (B), *garderobiana szafa* 'szafa na ubranie' (B), *heklować* 'robić szydełkiem' (BP), *igliczki* 'druty np. do robienia swetrów' (B), *kalawa* 'staw' (P), *knigi* 'książki' (B), *kurs biore...* 'idę do...' (B), *kuście* 'chlewy' (B), *lałba* (lauba) 'altana, weranda' (niem. die Laube) (P), *latowa kuchnia* 'kuchnia używana latem' (BP), *lejty* 'łanie, bicie otrzymywane przez dziecko od rodziców' (BP), *nakastliki* 'nocne stoliki stojące przy łóżkach' (B), *poszory* 'część uprzęży' (P), *ryczka* 'taborę, mały stołek do siadania' (P), *skryjówka* 'miejsce, gdzie można się schować' (B), *szpulę dać* 'iść gdzieś szybko, bieć' (B), *uniwersalka* 'wersalka' (B), *uwersalka* 'wersalka' (B), *więzić* 'robić na drutach np. swetry' (P), *wybawianki* 'rodzaj zabawy dziecięcej' (B), *zmywalka* 'łazienka' (B) i inne.

II. WYRAZY, KTÓRE NOTUJE SŁOWNIK JĘZYKA POLSKIEGO, ALE:

1. z kwalifikatorem to: *buda* ucz. 'szkoła' (B), *fajny* potocz. 'pierwszorzędny, dobry, porządny' (B), *furt* gwar. potocz. 'ciągle, wciąż, stale, da-

³¹ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*. T. I—VI. Kraków 1900—1911; *Mały atlas gwar polskich*. Praca zbiorowa pod red. K. Nitscha. Warszawa 1957.

³² Chodzi tu o takie wyrazy, które notowane są w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, ale wśród znaczeń podanych przez *Słownik* nie ma takiego, w jakim wyraz ten używany jest przez uczniów.

lej' (P), *futer* przestarz. 'żywność, jedzenie, pasza, obrok dla zwierząt' (P), *kalisko* daw. 'pełen kału, błotnisty' (P), *kwiecie* książ. 'kwiaty, rośliny kwitnące' (B), *latać* potocz. 'biegać, uganiać' (BP), *leżanka* reg. 'kanapa' (BP), *odpasać* rzad. 'dawać jeść zwierzętom domowym' (BP), *oprzątać* gwar. 'prace w gospodarstwie związane z hodowlą zwierząt domowych' (BP), *podworek* // *podwórek* gwar. 'podwórko' (BP), *pomywać* przestarz. 'myć zmywać naczynia' (B), *rychło* wych. z użycia 'w niedługim czasie, wkrótce' (B), *sienie* reg. wsch. (l. mn. zamiast l. poj.) (B), *sklep* reg. 'loch, piwnica' (P), *skład* daw. 'sklep' (P), *spożywać* książ. 'jeść' (B), *stwory* // *stworzenie* gwar. 'zwierzęta domowe należące do inwentarza, czasem cały inwentarz' (B), *sypialka* reg. 'zdrobnienie od sypialnia, miejsce, pomieszczenie przeznaczone do spania' (B), *sznytka* reg. 'kawalek chleba lub bułki z masłem i wędliną' (BP), *szydełkować* rzad. 'robić szydełkiem' (B), *szykować* reg. 'przygotowywać' (BP), *trociniak* potocz. 'blaszany, okrągły piec na trociny' (B), *trotuar* wychodz. z użycia 'chodnik' (B), *trudzić się* rzad. 'męczyć się' (B), *winem obrośnięta* potocz. 'winorośl' (P), *wyrko* pogard. 'liche, prymitywne łóżko — tu: miejsce do spania' (B), *zapaścić telewizor* potocz. 'wprawić w ruch, uruchomić' (P), *zlać* potocz. 'zbić, wychłostać, dać lanie' (B).

2. W znaczeniu odmiennym podane są następujące wyrazy: *altana* 'tu przybudówka przy domu, weranda' (P), *buda* 'dom, w którym uczeń mieszka' (B), *dniówka* 'praca wykonywana podczas dnia' (B), *doglądać kury* 'dawać jeść' (B), *doręczyciel* 'listonosz' (B), *frak* 'marynarka' (B), *garnki* 'określenie wszystkich naczyń' (B), *gramofon* 'adapter, nieraz radio' (B), *kotary* 'zasłony na oknach' (B), *nocka* 'praca wykonywana podczas nocy' (B), *odnóża* 'ulice łączące się z ulicą główną' (B), *odwalać robotę* 'wykonywać pracę' (B), *podawam* 'daję jeść' (B), *pokładać* 'kłaść spać' (P), *przystawka* 'mały kredens' (B), *rezydencja* 'pokój ucznia' (B), *rozplaszczać się* 'zdejmować płaszcz' (B), *słomianka* 'mata wisząca np. nad tapczanem' (B), *smółówka* 'ulica pokryta smołą' (P), *spuścić fartuch* 'odłożyć, uczynić go dłuższym' (P), *uprzątać* 'dawać jeść zwierzętom domowym' (P), *westfalka* 'kuchnia do gotowania z fajerkami' (B), *węglarka* 'skrzynka do węgla' (B), *witryna* 'oszlona szafka z półkami na książki' (B), *zwierzyna* 'zwierzęta domowe' (B).

III. W SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO WYSTĘPUJĄ:

charakterystyczne wyrazy i w tym samym znaczeniu używane są przez uczniów: *amerykanka* 'kanapa składana' (B), *angielka* 'rodzaj pieca kuchennego' (B), *bar* 'jadalnia' (B), *bufet* 'kredens' (BP), *domostwo* 'dom, w którym uczeń mieszka' (B), *dobytek* 'zwierzęta domowe' (B), *drewka* 'zwykle w l. mn. — drobno porąbane drzewo na opał' (P), *druty*

'zwykle w l. mn. — iglice do robót dzianych' (B), *dwór* 'podwórko' (P), *etażerka* 'mebel z półkami' (B), *furtka* 'bramka' (P), *garderoba* 'odzież, ubranie, strój' (B), *gospoda* 'jadłodajnia' (B), *góra* 'strych' (B), *graty* 'meble, sprzęt domowy' (B), *izba* 'pokój' (B), *magistrat* 'urząd miejski' (B), *obrok* 'pokarm treściwy dla zwierząt' (P), *okólnik* 'ogrodzone miejsce dla bydła' (B), *papcie* 'domowe pantofle' (B), *parownik* 'kocioł służący do parowania kartofli dla bydła' (B), *pomocnik* 'mały kredens wchodzący w skład kompletu mebli' (B), *rachować* 'wykonywać działania arytmetyczne' (B), *ranga* 'stopień wojskowy' (B), *serwantka* 'szafka oszklona' (B), *sień* 'korytarz' (P), *sprawunki* 'przedmioty kupowane, zakupy' (BP), *statki* 'naczynia' (BP), *witki* 'małe, cienkie, długie gałązki' (P) i inne.

E. SKŁADNIA

I. WIELOFUNKCYJNOŚĆ PRZYIMKÓW

1. Bardzo częste jest użycie przyimka *na*³³.

a) Najczęściej spotykanym wyrażeniem jest: *mieszkać na ulicy* (BP), obok tego jest kilka zapisów: *mieszkać przy ulicy* (BP). *Mieszkać na...* odnosi się zresztą nie tylko do połączeń z rzeczownikiem *ulica*, ale występują też konstrukcje: *mieszkam na osiedlu wojskowym* (B), *mieszkam na Nowym Rynku* (B), *mieszkam na blokach* (B), *mieszkam na gospodarstwie* (BP).

b) Oprócz zwrotu *mieszkać na...* przyimek ten występuje w bardzo różnorodnych konstrukcjach składniowych. Oto przykłady: *pracuje na zakładzie* (B), *pracuje na gospodarstwie domowym* (BP), *zjadam obiad na stołówce* (B), *na przedpokoju mieści się dywan* (B), *pracuje w sklepie na mieście* (B), *wychodzę na miasto* (B), *jedzie na Podmokle* (P), *brat uczy się na szkołach* (P), *ulica prowadzi na Laski* (P), *idę na chlew* (P), *idę na muzykę* (B), *idę na mleko do stołówki* (B), *rozbieram się na stare ubranie* (B), *uczy się na piątkach* (BP), *ojciec bardzo często jest na wyjazdach* (B), *idę na kosza* (B), *na wieczór myję się* (P), *idę na telewizor* (P) i inne.

2. Często stosowanym przyimkiem jest *za*: *pracuje za portiera* (B), *nie wygląda za pokojem* (B), *pracuje za kelnerkę* (B), *pracuje za magazyniera* (B) i inne. Przyimek ten stosuje się zamiast *jako*.

3. Charakterystyczne jest użycie przyimka *do*. Zwroty przyimkowe z *do* pełnią na ogół funkcje okolicznika celu lub przydawki przyimkowej.

³³ A. Furdal, op. cit.; H. Orzechowska, *Szerzenie się typu „na zakładzie”*. „Na” jako przyimek określający położenie w przestrzeni. *Język Polski* 1951, ss. 131–140.

a) Przyimek *do* zastępuje *dla*: *klatka do królików* (B), *przynieść do krów* (B), *pokój przeznaczony do mnie* (B), *ma kancelarię wydzieloną do niego* (B), *przynosi wodę do koni* (BP), *robi budki do ptaków* (P), *filmy do dzieci* (P), *szosą do samochodów* (P), *buraki do bydła* (P);

b) Stosowanie przyimka *do* zamiast *na*: *półki do książek* (B), *szafka do książek* (BP), *wieszak do ręczników* (BP), *maszynka do gazu* (B), *stojak do kwiatów* (B).

4. Zdarzają się pojedyncze przypadki niepoprawnego lub charakterystycznego użycia wyrażen przyimkowych: *nad wieczorem poszliśmy* (B), *w tym ganku 'na tym ganku'* (B), *w brzegu stoi 'z brzegu'* (B), *u boku okien 'z boku'* (B), *wchodzi się w przedpokój 'do przedpokoju'* (B) i inne.

II. CZYNNOŚCI ZWIĄZANE z dokonywaniem zakupów w sklepach określone są różnymi obocznymi konstrukcjami: *robić zakupy* (B), *iść na zakupy* (B), *iść do sklepu* (B), *chodzić po zakupy* (BP), *do sklepu iść nakupić* (P), *iść na zakupy* (P), *zrobić sprawunki* (BP).

III. UCZNIOWIE POSŁUGUJĄ SIĘ często strukturami składniowymi analitycznymi: *ulica została zrobiona* (B), *robi gimnastykę* (B), *ulica ma nazwę* (B), *włosy są kręjące się* (B), *ma zawód piekarza* (P), *okno, przez które jest widać* (P).

IV. KONSTRUKCJE SYNTAKTYCZNE obce składni języka polskiego, prawdopodobnie powstałe pod wpływem składni niemieckiej, pojawiają się przede wszystkim u dzieci, które znają z domu język niemiecki. Oto przykłady takich konstrukcji: *wychodzi na podwórko jechać sankami* (niem. *sie geht auf den Hof zu rodeln*) (B), *ulica ma niskie domy* (niem. *die Strasse hat kleine Hauser*) (B), *mamy na podłodze leżeć chodniki* (niem. *wir haben auf dem Fussboden Läufer liegen*) (B), *w kuchni mamy stać nowoczesne meble* (niem. *in der Küche haben wir moderne Möbel stehen*) (P), *mamy stać bufet* (niem. *wir haben das Büfett stehen*) (BP), *idzie niektóre razy* (niem. *geht einige male*) (P) i inne.

V. CHARAKTERYSTYCZNE ZJAWISKA W ZAKRESIE ZWIĄZKÓW MIĘDZY CZŁONAMI ZDANIA

1. Nieodpowiedni przypadek występuje w takich związkach jak: *koło oknach stoją doniczki* (B), *w zimę idę na sanki* (B), *w zimę leżą góry śniegu* (B), *w lato na trawniku rośnie trawa* (P), *w latem w ogródkach kwitną kwiaty* (P), *ranem mama i tato wstają* (B), *urodzona w Dąbrówka* (P), *moje konik jest granie na gitarze* (B), *mój ojciec jest cieśla* (P), *jest pomalowana na kolor żółtego* (B) i inne.

2. Charakterystyczne są konstrukcje składniowe, w których podmiot jest złożony z rzeczownika w l. mn. i liczebnika, natomiast orzeczenie jest czasownikiem w l. poj.: *jest w nim trzy pokoje* (BP), *jest cztery domów* (B), *znajduje się cztery sklepy* (B), *fotele jest dwa* (B), *stoi tam dwa łóżka* (P), *jest trzy domy* (B), *jest dwie szafy* (B), *jest trzy pokoje i dwie kuchnie* (B).

3. Zdarza się użycie orzeczenia w l. mn., gdy podmiot występuje w l. poj. lub na odwrót: *w pokoju są ładnie* (B), *znajduje się kaloryfery* (B), *jeździe także autobusy 'autobusem'* (B) i inne.

4. Często nieodróżniane są czasowniki jednokrotne i wielokrotne typu *idzie // chodzi*. W konsekwencji więc trudno czasem rozstrzygnąć, czy chodzi o czynność jednorazową czy powtarzalną np. codzienną. Często wynika to dopiero z kontekstu: *mamusia idzie do pracy na dwie zmiany* (B), *siostra idzie do pracy na ósmą* (B), *szłam spać* (BP), *siostra idzie do I klasy* (B), *brat idzie do szkoły w Babimoście* (P) i inne.

5. Mieszane są czasy w ramach jednego i tego samego zdania złożonego. Zestawia się w tym samym zdaniu złożonym orzeczenia zarówno w czasie przeszłym, przyszłym, jak i teraźniejszym: *rano wstanę, myję się, ubrałem, zjadłem śniadanie* (B), *idę do szkoły, potem poszłam do szatni* (B), *poszłam do piwnicy po ziemniaki, pomogę je obrać* (B) i inne.

6. Spotyka się dość często przykłady konstrukcji takich, gdzie końcówka czasownika w l. os. l. mn. zostaje oddzielona i dołączona do innego składnika zdania: *gdyśmy wszyscy przyszli* (BP), *i myśmy potem robili* (B), *byśmy mieli aż cztery konie* (B), *myśmy jeździli do* (P), *gdy żeśmy się nagrali* (B), *po obiedzie żeśmy młócili* (P), *jak żeśmy skończyli* (B) i inne.

7. Zdarza się pominięcie końcówki czasowników w 1 osobie l. mn. czasu przeszłego występujących jako drugie orzeczenie w zdaniu złożonym: *napotkaliśmy koleżanki i rozmawiali z nimi* (B), *napaliliśmy w piecach i słuchali radia* (P) i inne.

VI. CHARAKTERYSTYCZNE WSKAŹNIKI ZESPOLENIA

Szczególnie interesujący materiał dotyczy wyrażania związków czasowych (tzn. zdań podrzędnie złożonych ze zdaniem podrzędnym okolicznikowym czasu lub też nawiązania temporalnego między wypowiedziami autonomicznymi).

1. Zdania podrzędne okolicznikowe czasu rozpoczynane są od:

a) *jak*: *jak przyjdę, to damę zeszyty dla taty* (B), *jak się skończy film, to* (B), *jak przyjdzie to napali* (B), *jak jest godzina 16, to rodzice* (P), *jak przychodzimy ze szkoły, to* (P), *jak rano wstaję, to* (P);

b) *gdy*: *gdy odrobię lekcje, to (B), gdy rano wstałem, to (B), gdy wnioskuje, że umiem lekcje, to (B), gdy zjem obiad, to (B), gdy zrobię swoją pracę, to (P), gdy porobię, jem obiad (P), gdy się ubiorę, to (P), gdy jest godzina... (P), gdy wszyscy przyjdą, to (P) i inne;*

c) *kiedy*: *kiedy wstałem rano, to (B), kiedy miałem koniec lekcji, zeszedłem (B), kiedy szliśmy ze szkoły, to (B).*

2. Wyraźnie dominującym typem nawiązania temporalnego między wypowiedziami autonomicznymi są konstrukcje takie, że zdanie drugie rozpoczynane jest od *potem* (bardzo rzadko spotykane są wyrażenia *następnie, później* itp.). Oto przykłady: *potem idę do kina (B), potem odrabiam lekcje (BP), potem idziemy do (B), potem wraca do domu (B), potem czytamy książki (B), potem pomagam (P), potem jem obiad (P) i inne.*

Powyższe przykłady można traktować jako ilustrację ścierania się wpływów szkoły i środowiska gwarowego. O ile bowiem zdania ze wskaźnikiem *gdy* mają charakter literacki (niektóre wręcz książkowy) i świadczą o stosowaniu języka narzucanego przez szkołę, o tyle konstrukcje z *jak* można interpretować jako gwarowe³⁴. Zarówno konstrukcje z *kiedy*, *jak* i z *potem* są pod tym względem raczej „neutralne”.

Na zakończenie części materiałowej jeszcze raz należy podkreślić problem, który jest istotny dla wszystkich tu zawartych rozważań. A więc chodzi o stwierdzenie, jak daleko jest posunięty proces integracji językowej wśród młodego pokolenia na ziemiach zachodnich. Dlatego też zwracano tu szczególną uwagę na zjawiska językowe, które mają charakter gwarowy lub regionalny. Przede wszystkim interesował mnie problem „nabywania” cech gwarowych przez uczniów bądź od rodziców, bądź od środowiska kolegów, znajomych, bądź też cech typowych dla Babimojszczyzny. Celem takiej analizy materiału jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie: które ze środowisk ma decydujący wpływ na język młodego pokolenia ziem zachodnich? Szczególnie istotne jest wskazanie, jaki jest udział rodziny w kształtowaniu tego języka. Okazuje się, że na 333 uczniów z Babimostu u 52,5% stwierdzono występowanie zjawisk językowych o charakterze gwarowym lub regionalnym, zaś w Podmoklach na 91 uczniów zjawiska te zauważono u 68,1%.

Uwzględniając powtarzalność wystąpień danego zjawiska, w sumie zjawisk gwarowych bądź regionalnych zanotowano w Babimoście 411, w Podmoklach 217. W Babimoście na jednego ucznia zjawisk gwarowych przypada 1,2, a w Podmoklach 2,4. Jednocześnie stwierdzić można, iż 80% zjawisk gwarowych lub regionalnych pochodzących z prac uczniów babimojskich to zjawiska zgodne z cechami gwarowymi regionu, z którego

³⁴ Na ten temat por. np. Z. Klemensiewicz, *O wyrazie „jak” z funkcją wskaźnika zespolenia zdań złożonych w gwarach ludowych*. Inter Arma 1946.

pochodzą rodzice ucznia³⁵. W przypadku Podmokli liczba ta jest wyższa i wynosi 85,7%. Zatem tylko 14,3% zjawisk gwarowych w Podmoklach pochodzi od środowiska dalszego, pozarodzinnego³⁶.

WNIOSKI KOŃCOWE

I. Po przeanalizowaniu zaprezentowanego powyżej materiału można wyciągnąć pewne wnioski o charakterze ogólniejszym. Należy przy tym jednak pamiętać o ograniczeniach wynikających z zastosowanej metody badawczej.

1. Badano dzieci urodzone w latach 1955—1959, czyli pokolenie w większości wychowane już na ziemiach zachodnich.

2. Środowiska, z których pochodziły badane dzieci są dość charakterystyczne dla obecnej sytuacji językowej ziem zachodnich. Babimost bowiem jest miejscowością o dużym stopniu przemieszania ludnościowego, natomiast Podmokle to wieś względnie jednolita kulturowo³⁷.

3. Badaniem objęto nie potoczny język, jakim posługują się dzieci, lecz wydobywano charakterystyczne fakty językowe z wypracowań pisanych przez uczniów w szkole. W konsekwencji więc spodziewać się można, że badając język potoczny, mówiony, znalazłoby się tam znacznie więcej cech językowych odbiegających od norm poprawnościowych języka polskiego (lub po prostu cech z pewnych względów charakterystycznych).

4. W badaniach wykorzystano materiał językowy pochodzący z pisemnych wypracowań uczniów na podane tematy, skąd można wnioskować o wymowie ucznia. Szczególnie istotne jest to przy rozpatrywaniu zjawisk z zakresu fonetyki.

5. Zachodzi istotna różnica ilościowa między materiałem zebrany w Podmoklach a podobnym w Babimoście. Wynika to przede wszystkim stąd, że ilość uczniów w klasach IV—VIII jest znacznie większa w Babimoście niż w Podmoklach. W konsekwencji jednak materiał z obu miejscowości jest w pewnym stopniu nieporównywalny (nawet w ujęciu procentowym).

II. Największą grupę (ze względu na ilość zaobserwowanych zjawisk) stanowi część poświęcona fonetyce. Zbyt pochopne byłoby jednak wyciąganie wniosku, iż system fonetyczny języka jest najbardziej podatny na

³⁵ Są to zjawiska gwarowe mogące wystąpić w gwarze regionu, z którego pochodzi co najmniej jedno (lub też oboje) z rodziców ucznia.

³⁶ Za otoczenie dalsze uważam środowisko kolegów, znajomych, z którymi uczeń utrzymuje kontakty, a przede wszystkim szkołę.

³⁷ Por. część wstępną artykułu.

zmiany i w tym właśnie zakresie obserwuje się najwięcej odstępstw od norm ogólnopolskich. Natomiast w dość oczywisty sposób wynika stąd wniosek metodyczny: konieczne jest zwrócenie szczególnej uwagi w szkole na wymowę uczniów. Dotychczasowe skupienie uwagi przez szkołę na poprawności ortograficznej okazuje się dalece niewystarczające. Być może znacznie łatwiejsze byłoby poprawienie ortografii uczniów, gdyby zastosowano wcześniej ćwiczenia ortoepiczne.

Najistotniejsze zjawiska zaobserwowane, w zakresie wymowy³⁸, to:

1. Zjawiska dotyczące realizacji samogłosek nosowych. Zarówno w środowisku dzieci babimojskich, jak i podmoklańskich obserwuje się pomieszanie w grafii *ę*, *o* z jednej strony oraz — odpowiednio — *em*, *en* i *om*, *on* z drugiej strony. Może to świadczyć o dokonującym się procesie zaniku opozycji między samogłoskami nosowymi a połączeniami typu: samogłoska ustna + spółgłoska nosowa (przy czym jakoś tej ostatniej zależy od kontekstu dźwiękowego). Jako rodzaj hiperpoprawności ortograficznej można traktować zapisy typu *ęm*, *ęn*, *qm*, *qn*. Zapisy wspomnianego rodzaju stosowane są przez uczniów zarówno dla oznaczenia dźwięków występujących w wygłosie jak i w śródgłosie.

Należy podkreślić, iż zapisy, z których można by wnioskować o rozszczepieniu w wymowie samogłosek nosowych występują również wówczas, gdy chodzi o połączenia typu: samogłoska nosowa + spółgłoska szczelinowa. W dotychczasowych opisach fonetyki języka ogólnopolskiego wyrażano na ogół pogląd, iż w tych właśnie kontekstach mamy do czynienia z synchroniczną, nierozszczepioną wymową samogłosek nosowych. Z przedstawionego wyżej materiału można wnioskować o zapoczątkowaniu procesu rozszczepiania wymowy samogłosek nosowych również w sąsiedztwie spółgłoski szczelinowej jako następującej. Proces powyższy — rozszczepienia samogłosek nosowych oraz ich zbliżenia brzmieniowego do grup: samogłoska ustna + spółgłoska nosowa — może doprowadzić do znacznego ograniczenia dystrybucji „czystych”, nierozszczepionych samogłosek nosowych w języku polskim.

2. Ważną grupą zjawisk jest pomieszanie spółgłosek szumiących i syczących. Geneza pomieszania w grafii znaków *c* i *cz*, *s* i *sz* itd. może być różna. Można byłoby wprawdzie upatrywać w tym refleks indywidualnych wad wymowy (np. tzw. seplenienie). Spotyka się jednak przykłady takich zapisów, jak *przystem*, które wydają się niewątpliwie potwierdzać przypuszczenie o gwarowym podłożu rozważanego zjawiska, a więc o przejawach mazurzenia.

3. Fakt pomieszania w grafii *u* i *ł* potwierdza zachodzenie dawnego już historycznie procesu zaniku opozycji fonologicznej między *u* (*u* nie-

³⁸ O wymowie można wnioskować na podstawie zapisów.

zgłoskotwórczym), a ł przedniojęzykowym w języku ogólnopolskim oraz w znacznej większości gwar polskich.

4. Ważne konsekwencje dla systemu językowego mogą mieć też uproszczenia grup spółgłoskowych. Konsekwencje te mogą również sięgać do systemu fleksyjnego i słowotwórczego (np. mogą powodować niewyraźność końcówki fleksyjnej lub zatarcie granicy morfologicznej).

III. W zakresie fleksji najistotniejsze zjawiska, to:

1. Zdecydowane szerzenie się form czasu przyszłego w rodzaju męskim czasownika *iść* w postaci *szłem* (dotyczy to oczywiście również czasowników pokrewnych typu *poszłem, przyszłem, weszłem* itp.). Forma ta przez normy języka ogólnopolskiego uważana jest za niepoprawną, ekspanduje jednak w użyciu potocznym.

2. Częstsze jest stosowanie form zaimków dzierżawczych typu *mego, swego* niż form *mojego, swojego*.

3. Odmienna niż w języku ogólnopolskim jest repartycja niektórych końcówek deklinacyjnych i koniugacyjnych, zwłaszcza w tych przypadkach, gdy normy ogólnopolskie nie podają jednoznacznego kryterium stosowania poszczególnych końcówek. Chodzi tu o takie przypadki, jak swoista repartycja końcówek *-a* i *-u* w dopełniaczu l. poj. rzeczowników męskich, *-u* i *-owi* w celowniku l. poj. tychże rzeczowników czy też końcówki rodzaju męskoosobowego i żeńskorzeczowego czasu przeszłego czasowników (typu *robiłyśmy // robiliśmy*).

4. W wyniku zachodzenia pewnych wspomnianych wyżej procesów w wymowie pojawiają się nie występujące w języku ogólnopolskim przypadki synkretyzmu końcówek i form fleksyjnych (np. zapis *koleżankom* może być traktowany jako forma narzędnika l. poj. bądź jako celownik l. mn.).

IV. W zakresie słowotwórstwa na podkreślenie zasługują zjawiska następujące:

1. Występowanie dość znacznej ilości skrótowców — różnie zresztą traktowanych z punktu widzenia fleksyjnego (odmieniane przez przypadki lub nieodmienne) i fonetycznego.

2. Charakterystyczna jest żywotność i wielofunkcyjność słowotwórcza przyrostka *-ka*.

3. Zaobserwowano pewne stosunkowo nowe przypadki substantywizacji zwrotów takich, jak *dobranoc* stosowane jako nazwa audycji telewizyjnych oraz odmieniane przez przypadki jako rzeczownik rodzaju żeńskiego.

V. Wnioski ogólne dotyczące słownictwa najtrafniej opisać się da w następującym zestawieniu:

Numery poszczególnych grup wyrazów	Zjawiska stwierdzone w Babimoście	Zjawiska stwierdzone w Podmoklach
I	26 (15,8%)	11 (15,1%)
II.1	29 (17,7%)	14 (19,2%)
II.2	32 (19,5%)	8 (10,9%)
III	77 (47,0%)	40 (54,8%)

1. W obu omawianych miejscowościach największa grupa słownictwa (około 50%), to słownictwo zgodne (również pod względem znaczenia) z zanotowanym (bez kwalifikatorów) w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego.

2. Wyrażna różnica między obu miejscowościami występuje w obrębie grupy wyrazów zanotowanych wprawdzie w *Słowniku języka polskiego*, ale w znaczeniu odmiennym niż stosowane przez badanych uczniów. Przykładów wyrazów tego typu zanotowano dwukrotnie więcej (w skali procentowej oczywiście) w Babimoście niż w Podmoklach.

3. Zarówno w Babimoście, jak i w Podmoklach dość znaczny procent stanowią wyrażenia nie notowane przez *Słownik języka polskiego*. W przypadku Podmokli grupa ta jest większa.

4. Natomiast w grupie II 1 więcej wyrazów z kwalifikatorami zanotowano w pracach uczniów z Podmokli. Są to wyrazy notowane również przez *Słownik języka polskiego*. Świadczyć to może o większym nasyceniu języka uczniów podmoklańskich terminologią rzadką, regionalną, przestarzałą itp.

VI. Najistotniejsze zjawiska w zakresie składni to:

1. Ograniczenie zasobu pewnego typu wyrażań pełniących określoną funkcję składniową. Prowadzi to jednocześnie do znacznego zwiększenia wielofunkcyjności poszczególnych form. Jako ilustrację tego zjawiska można podać choćby stosowanie przyimków takich jak: *do*, *na*. Przyimki te są stosowane w badanym materiale znacznie częściej niż w języku ogólnopolskim i jednocześnie większy też jest stopień ich wielofunkcyjności. Podobnie ma się rzecz z wyrażeniami występującymi jako wskaźniki zespolenia. Da się tu np. zauważyć znaczny stopień wielofunkcyjności wskaźnika *jak* czy *potem*.

2. Równie ważnym zjawiskiem jest częste stosowanie przez uczniów tzw. struktur analitycznych. Struktury tego typu są bardzo często stosowane w wypowiedziach językowych realizowanych w stylu publicystyczno-dziennikarskim³⁹ (choć nie tylko w tym przypadku). Częstość wy-

³⁹ M. Kniaginina, *Struktury opisowe — znamienne cecha stylu dziennikarskiego*. Język Polski 1963, z. 3, ss. 148—156.

stępowania struktur analitycznych w pracach uczniowskich może być interpretowana jako wyraz pewnego rodzaju mody na wypowiedzi konstruowane w stylu prasowo-dziennikarskim.

3. W pracach uczniów z Babimostu i Podmokli zauważyć można znaczną ilość struktur składniowych będących dosłownym tłumaczeniem pewnych idiomatycznych struktur składniowych niemieckich. Konstrukcje te są odczuwane jako obce i sztuczne w języku polskim (tzw. kałki językowe). Najczęstszą strukturą jest połączenie typu *mam stać*. Są to niewątpliwie regionalizmy.

VII. Przedstawiony wyżej materiał można podzielić na następujące zjawiska:

1. Charakterystyczne dla całego języka ogólnopolskiego, ale świadczące o zachodzeniu w tym języku pewnych charakterystycznych procesów lub tendencji do ich przeprowadzenia.

Typowym przykładem jest tu zanik samogłosek nosowych, które od odpowiednich grup samogłoskowo-spółgłoskowych są odróżniane już chyba tylko w grafii;

2. Zjawiska zaczerpnięte przez język uczniowski z gwar różnych regionów Polski.

Tego typu zjawiska scharakteryzowane są w części materiałowej przy okazji omawiania poszczególnych faktów;

3. Specyficzne dla środowiska uczniowskiego; typowym przykładem tego rodzaju zjawisk jest słownictwo żargonowe.

VIII. Powyższy podział potwierdza znaną już tezę o podatności języka uczniowskiego na wpływy ze strony wszystkich trzech wyżej podanych grup⁴⁰. Uświadomienie sobie tego faktu konieczne jest przy prowadzeniu badań nad językiem uczniowskim, jak też podczas nauczania w szkole.

IX. 1. Ciekawe wnioski nasunąć mogą dane dotyczące częstości występowania zjawisk o charakterze gwarowym. Okazuje się bowiem, iż wskaźnik średniej ilości zjawisk gwarowych przypadających na jednego ucznia jest dwukrotnie wyższy dla uczniów z Podmokli niż dla uczniów babimojskich. Biorąc pod uwagę różnice w składzie ludnościowym obu miejscowości łatwo można wyjaśnić zaobserwowane zjawiska. Otóż okazuje się, że wyrażenia gwarowe spotyka się znacznie częściej w środowisku jednolitym gwarowo i kulturowo, natomiast być może właśnie przemieszanie ludnościowe powoduje zanik zjawisk gwarowych na korzyść języka ogólnopolskiego.

⁴⁰ W. Z. W e r e n i c z, *Wpływy środowiska na zmiany leksykalne gwary*. Poradnik Językowy 1965, ss. 141—150.

2. Wniosek powyższy potwierdzają również inne obliczenia, z których wynika, że w Podmoklach procent uczniów, u których występują zjawiska gwarowe jest znacznie wyższy niż w Babimoście.

3. Innego typu wnioski dotyczące pochodzenia zjawisk gwarowych występujących w pracach uczniów nasuwa rozważenie zgodności (lub niezgodności) danego zjawiska z cechami gwarowymi występującymi na terenie, z którego pochodzą rodzice dziecka. Okazuje się, że zdecydowana większość zjawisk gwarowych spotykanych u uczniów jest zgodna z gwarą regionu, z którego pochodzą ich rodzice. Świadczyć to może o decydującym wpływie domu rodzinnego na język ucznia. Jednocześnie wydaje się słuszne stwierdzenie, że proces integracji językowej na ziemiach zachodnich nie został jeszcze zakończony, tzn. w dalszym ciągu u ludzi na tamtym terenie (badano uczniów, ale tym bardziej chyba odnosić się to może do pokolenia starszego) dominują cechy gwarowe regionu, z którego pochodzą. Stosunkowo niewiele natomiast jest cech gwarowych zaczerpniętych z otoczenia. Można jednocześnie wysunąć przypuszczenie, iż w warunkach środowisk znacznie przemieszanych (Babimost) rolę integrującą może spełniać język ogólnopolski. Integracja językowa na ziemiach zachodnich polegałaby w takich warunkach na zaniku wszelkich cech gwarowych na korzyść języka ogólnopolskiego. Przykładem zachodzenia tak ukierunkowanych procesów jest choćby cały kompleks zjawisk dotyczących samogłosek nosowych.

X. W przyszłości w badaniach nad językiem powstającym na ziemiach zachodnich, należałoby: 1. rozbudować aparat badawczy do zbierania materiału tak, aby móc badać oryginalne, potoczne wypowiedzi mieszkańców tych regionów, 2. rozszerzyć zakres badanych środowisk na inne pokolenia i grupy ludnościowe, nie tylko uczniowskie, 3. przeprowadzić analogiczne badania w innych miejscowościach na ziemiach zachodnich, 4. tak rozszerzony materiał mógłby dać podstawę do ciekawszych być może, a przede wszystkim dokładnie potwierdzonych wniosków socjolingwistycznych czy dialektologicznych.

XI. Powyższą metodę można również zastosować do badań mających na celu charakterystykę języka uczniowskiego (nie interesując się w sposób szczególny charakterystyką gwarową terenu, na którym przeprowadza się badania). Wnioski dotyczyłyby wtedy wyłącznie tego, skąd pochodzą charakterystyczne zjawiska spotykane w pracach uczniów: czy są to własności osobnicze (np. seplenienie), czy wyniesione z domu rodzinnego, zapożyczone ze środowiska uczniowskiego (żargonowe) itp. Również i dla takich celów należałoby poszerzyć zakres badań w sposób podobny jak o tym mówią punkty X, 1—4, z tym, że badania należałoby przeprowadzić

również poza ziemiami zachodnimi, w miejscowościach o znacznie większej stabilności kulturowej. Umożliwiłoby to porównanie danych z różnych (również pod względem kulturowym) regionów i środowisk.

XII. Zupełnie oczywisty i wielokrotnie już podkreślany jest postulat „uświadomienia gwarowego” nauczycieli uczących języka polskiego. Chodzi o to, by nauczyciel zdawał sobie sprawę z tego, na jakim terenie gwarowym pracuje i jakie są (przynajmniej najważniejsze) cechy gwarowe języka, którym mogą posługiwać się w domu jego uczniowie, co może zapewnić racjonalne traktowanie błędów gwarowych spotykanych w szkole.

RESEARCHES ON THE LINGUISTIC HABITS OF THE YOUNG GENERATION IN THE WESTERN PARTS OF THE COUNTRY

* HALINA BUŁCZYŃSKA-ZGÓŁKA

S u m m a r y

This work intends to show some aspects of linguistic integration occurring in the Western Parts of this country.

Schoolworks of pupils from Elementary Schools in Babimost and Podmokle in the district of Zielona Góra are the basic material for deliberations of dialectological and even sociolinguistical significance.

In the above mentioned places one can observe the formation of a new and mixed dialect characteristic for those Western Parts of the country.

The researches embrace also the regional descent of the pupil's parents, what is of the utmost importance in the interpretation of dialectic occurrences.

The linguistic phenomenons can be divided into phonetic, inflectional, formative, syntactic or lexical ones. The phenomenons interpreted in the material permit the formulation of several general conclusions. Among others it is shown, that dialectic phenomenons are met considerably more frequently in an environment of dialectical and cultural homogeneity as it is the case in Podmokle. Mixed population on the other hand reduces the dialectic phenomenons in favour of an all-Poland language, as it is the case in Babimost.

In the higher grades of Elementary School the pupils' works show a fading of dialectic or slang phenomenons. This may be considered a proof for the integrating interaction of School generalizing an all-Poland variant of language.

Translated by Jan Roenig